

КОМУНІКАТИВНІ ПЕРЕВАГИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Государська О.В.

З погляду сучасної лінгвістики, мова повинна виконувати дві найголовніші функції – комунікативну, тобто бути зручною для спілкування і відповідати його потребам, та мислетворчу, тобто мати можливість відтворити за допомогою мовних засобів все різнобарв'я розумових процесів. Критерій відповідності мови потребам її носіїв означає не тільки кількісне узгодження між світом об'єктів та їхніми відбитками у мові. Для сучасних мовців є також дуже важливим економне вираження необхідного змісту, тобто реалізація максимуму інформації мінімальною кількістю засобів. Саме ступінь відповідності вищезазначеним критеріям ми пропонуємо розглядати в якості базису при порівнянні мов з метою визначення рівня їх досконалості.

Звісно, доведення переваг тієї чи іншої мови в плані здійснення успішної, тобто однозначно зрозумілої для всіх учасників розмови, та комфортної, тобто тієї, що не є переобтяжувальною для людського організму, комунікації потребує глибинного комплексного аналізу мовної структури. В даній статті ми зупинимось лише на реалізації слов'янськими та романськими мовами різноманітних характеристик дієслівної дії та зробимо висновок про те, які мови виражають їх найповнішим та найекономічнішим чином.

Постановка проблеми. Слов'янські мови є єдиними мовами, в яких граматична категорія виду та лексико-граматична категорія способу дії (далі СД) мають чітке формальне вираження. Романські ж мови довгий час взагалі вважались «безвидовими», адже вони не мають злагодженої системи словотворчих афіксів, які б реалізовували найменші зміни характеру протікання дієслівної дії. Висновок про те, що романські мови не здатні до їх відображення не влаштовував ані західноєвропейських лінгвістів, які намагалися підтримувати високий статус своїх мов, ані вітчизняних мовознавців, які ставили перед собою за мету досягнути найвищого ступеню адекватності при перекладі зі слов'янських мов на романські. Саме тому сили лінгвістів, особливо протягом другої половини ХХ століття, були спрямовані на пошуки засобів вираження аспектуальності в романських мовах.

Найбільш поширеною є теорія протиставлення видової опозиції слов'янських мов розгалуженій системі часових відношень в романських мовах. На думку переважної більшості мовознавців, категорія часу в романських мовах є багатоелементною саме тому, що прилаштована до реалізації і часових, і видових відношень. Дана концепція має декілька різновидів: 1) опозиція доконаний вид/недоконаний вид (далі ДВ/НДВ) слов'янських мов протиставляється опозиції претерит/імперфект романських мов [6, с.143]; 2) завершеність дії в романських мовах пов'язують зі складними часовими формами, а незавершеність – з простими [2, с.281]; 3) висувається ідея про синтез вищезазначених теорій [5, с.122].

Стосовно першої із запропонованих версій зазначимо, що спостерігається вона не в усіх романських мовах. У зв'язку з остаточним виходом форми *passé simple* з повсякденного ужитку носіїв французької мови, опозиція претеріт / імперфект може мати місце тільки в літературному її варіанті, у мовленні ж місце *passé simple* займає *passé composé*, що дещо відрізняється від попередньої часової форми за набором функцій. В іспанській мові також поступово стирається різниця між перфектом та претерітом – найчастіше у мовленні домінує один із зазначених часів в залежності від регіону поширення даної мови [9, с.14]. Крім того, опозиція претеріт/імперфект в романських мовах далеко не завжди чітко відповідає протиставленню ДВ/НДВ слов'янських мов.

Визнанню видового протистояння за опозицією складні/прості часові форми заважають наступні причини: поняття завершеності та обмеженості виявляються ідентичними; значення завершеності не розповсюджується на всі випадки використання складних форм, одна й та сама складна форма може виражати дію повністю вичерпану (фр. *j'ai trouvé* 'я знайшов') і дію в її протіканні (фр. *j'ai cherché* 'я шукав')¹; на повну вичерпаність можуть вказувати і прості часові форми [4, с.6]. Отже, закономірність вживання форм претеріту і складних часів в романських мовах на місці ДВ в слов'янських мовах та, відповідно, імперфекту і простих часів на місці НДВ далеко не є абсолютною.

В лінгвістиці висувались пропозиції стосовно протиставлення категорії виду слов'янських мов курсивності/термінативності дієслів романських. Однак більш детальний огляд семантичних особливостей дієслів показав, що на рівні інфінітиву тільки невелика їх частина може бути віднесена до чисто курсивних або чисто термінативних; більшість дієслів є багатозначними, тому в одній дистрибуції вони можуть набувати значення процесуальності, тривалості дії, а в іншій – вказувати на її термінативність [6, с.28; 4, с.7].

Наступним кроком у вивченні засобів відображення аспектуальності в романських мовах було дослідження різноманітних комбінацій граматичної семантики часових форм та лексичних значень дієслів [7, с.25; 8, с.456]. Однак (навіть за умови ігнорування факту нестабільності прояву аспектуальної семантики зазначеними засобами) неможливо протиставити нечисленні аспектуально релевантні лінгвістичні репрезентації, виявлені, наприклад, О.О. Правдзивим на матеріалі іспанської мови, та „семантичні обертони” французьких дієслів, зазначені Є.А. Реферовською, тій кількості відтінків дієслівної дії, що отримують слов'янські мови, використовуючи різноманітні засоби словотвору².

В пошуках стабільніших засобів вираження завершеності/тривалості дії лінгвісти звертаються до вивчення дієслівно-аналітичних зворотів. На думку О.К. Васильєвої-Шведе та Г.В. Степанова, дані конструкції демонструють більшу однозначність, ніж часові форми, та намагаються охопити якомога значнішу частину дієслів, впливаючи на них без вибіркової [3, с.216]. Саме тому в сучасних романських мовах превалює тенденція до заміни традиційно сформованих часових форм на аналітичні часові конструкції. Проте слід зазначити, що, досягнувши певної моносемії в плані

¹ Аналогічна двозначність спостерігається і в семантико-функціональній парадигмі претеріту: поряд із значенням завершеності дії дана часова форма може мати значення ітеративності [1, с.10]

² В російській мові виділяють 49 СД, виражених внутрішньодієслівними засобами (С.В. Ісаченко), а із залученням недієслівних показників – 60 СД (М.О. Шелякін)

функціонального наповнення, аналітичні конструкції не посприяли ніяким полегшенням в плані вираження. Зіставлення дієслівно-аналітичних зворотів романських мов та російських дієслів з префіксами на позначення, наприклад, завершеності дії це чітко доводять: пор., рос. *договорить* / фр. *finir de parler*, рос. *отобедать* / ісп. *terminar de comer* та ін.

Аспектуальність не обмежується лише вираженням термінативності/ процесуальності. Існує також велика кількість способів дієслівної дії, які здатна розрізняти сучасна людина і які відтак повинні мати свої відповідники у мові. Базуючись на думці про те, що серед засобів будь-якої мови можна віднайти необхідні елементи для вираження потрібного змісту, мовознавці (Т.Б. Вьюгова, В.Г. Гак, Т.Г. Попова, С.В. Капшарова, І.В. Скуратов та ін.) звернулися до пошуків формального відображення СД засобами романських мов.

Їх дослідження свідчать, що в ряді випадків серед складових елементів романських мов можна дібрати необхідні засоби для відображення характеристик дієслівної дії. Найчастіше різноманітні СД передаються шляхом додавання до дієслова уточнюючих лексичних індикаторів, які фактично виступають носіями СД при дієслові, що відображає акт дії в чистому вигляді. Таким чином, одне поняття, у зв'язку з неможливістю бути переданим єдиною формою, відображається не синкретично, а шляхом його розпадань на семантичні складові, кожна з яких має окрему формальну реалізацію. Подібне відбиття поняття у мові, окрім неекономічності в плані вираження, призводить до розмитості в плані розуміння та втраті емоційності висловлювання, підвищенню якої в слов'янських мовах нерідко сприяє вираження СД.

Нерідко при перекладі зі слов'янських мов на романські в якості засобів передачі СД використовуються фразеологічні звороти, що сприяють реалізації експресивності при більш-менш чіткому вираженні інших аспектуальних нюансів, в комплексі з якими вона виступає. Бувають випадки, коли достатньо й безпосереднього семантичного навантаження окремого дієслова, щоб передати той чи інший нюанс дії, але у разі необхідності реалізації комплексу аспектуальних значень цей засіб не спрацьовує. Для вираження окремих СД широко використовуються стійкі аналітичні конструкції, що характеризуються постійним аспектуальним навантаженням. Таким чином, відобразити засобами романських мов різноманітні СД, розповсюджені в слов'янських мовах, можна, хоч і з різним ступенем адекватності, однак треба з'ясувати, чи є воно притаманним природному мовленню.

З цієї метою нами було проведено зіставлення оригінальних літературних джерел, написаних французькою мовою, та їх перекладів, зроблених російською мовою. При цьому аналізу підлягали уривки текстів, де в російському відповіднику були формально виражені ті чи інші СД. Таким чином ми намагались віднайти засоби французької мови для передачі аспектуальних відтінків дії, але не ті, що є штучно створеними перекладачами, а природні, властиві носіям даної мови. Проведене дослідження показало, що у переважній більшості випадків аспектуальне навантаження не є формально вираженим і відчувається (якщо взагалі відчувається) лише у певному контексті. Навіть ті СД, що можуть мати чітку формальну реалізацію в романських мовах (наприклад, інхоативність – шляхом використання певних дієслівно-аналітичних конструкцій, демінутивність – за допомогою приєднання до основи дієслова пом'якшувальних суфіксів), виражаються лише за умов їх обов'язкового акцентування у

мовленні. В інших випадках вони, так само як і інші СД, розуміються лише при зверненні до загального контексту.

Найскладнішою для романських мов є реалізація комплексів аспектуальних значень, що в слов'янських мовах передаються без зусиль у зв'язку з можливістю одночасного приєднання до основи дієслова різноманітних засобів передачі характеристики дієслівної дії, кожний з яких виконує свою власну семантичну функцію.

В слов'янських мовах вид та СД характеризують не тільки особові дієслівні форми, а й безособові. Якщо особові форми дієслова в романських мовах мають (хоча і нестабільно) підтримку в плані вираження ДВ/НДВ з боку відповідних часів, то інфінітив, аналоги дієприкметника і дієприслівника можуть розраховувати лише на семантичні можливості дієслів та на використання допоміжних лексичних індикаторів, і тому їх аспектуальні характеристики реалізуються ще рідше.

Підводячи підсумки, ще раз зазначимо, що романські мови в більшості випадків виявляють нечуттєвість до формальної реалізації аспектуальних характеристик дієслівної дії. Цей факт пов'язаний не з браком засобів для вираження виду та СД, а з їх „не комфортністю” для комунікації. Дійсно, за умов адекватного вираження романськими мовами хоча б частини характеристик дії, притаманних дієсловам слов'янських мов, принцип економії мовних засобів слід було б визнати невластивим для них. Таким чином, не змігши створити більш зручних для комунікації засобів вираження аспектуальних нюансів дії, романські мови обрали шлях найменшого опору – економію всупереч якості вираження необхідного змісту.

В ряді випадків аспектуальні характеристики дієслівної дії, що не отримують формального вираження в романських мовах, стають зрозумілими із загального контексту. Однак вони є не єдиними мовними явищами, що з'ясовуються ситуативно. Романські мови характеризуються наявністю високого відсотку омонімічних та багатозначних слів, семантика яких у кожному випадку визначається в залежності від оточення даних лексем у межах окремого речення та тексту взагалі. Надмірна орієнтація на контекст при розумінні того чи іншого висловлювання тримає слухача у стані постійної напруги. Послабивши увагу при дешифровці сказаного мовцем, слухач може легко втратити основу розмови.

Висновки. Слов'янські мови в цьому сенсі є більш пристосованими до вільного спілкування. Звичайно, і в них трапляються окремі висловлювання, зміст яких підлягає з'ясуванню за контекстом. Однак завдяки достатньо розвинутій системі словотворчих афіксів відсоток омонімії та багатозначності в даних мовах є значно нижчим. Ряд мовних явищ, що з'ясовуються у романських мовах контекстуально, в слов'янських мають формальне вираження, тобто прив'язка до загального мовного оточення в них є суттєво меншою. Ширша формальна реалізація мовних фактів не переобтяжує мовлення, не робить його менш економним, адже словотворчі афікси, що досить часто використовуються з цією метою, є максимально обмеженими в плані фонетичних складових елементів і чітко систематизованими щодо їх семантичного навантаження³. Проаналізувавши засоби вираження аспектуальних характеристик дієслівної дії романськими та слов'янськими мовами, ми стверджуємо, що саме останні в даному напрямку досягли більшого ступеню реалізації трьох головних опор успішної комунікації – зрозумілості, багатогранності та економності.

³ Ми можемо спостерігати це, приміром, на матеріалі відображення слов'янськими мовами аспектуальних відтінків дієслівної дії

Список літератури

1. Базеева Р.В. О грамматической многозначности и синонимии простого и сложного прошедшего в современном французском языке: Автореф. дис.... канд. филол. наук. Специальность 10.02.05 (Романские языки). – М., 1974. – 18 с.
2. Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка. Морфология и синтаксис частей речи. Учебник для ин-тов и фак-тов ин. яз. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1980. – 360 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Кашкарова Е.В. Средства выражения способов глагольного действия распределительности, интенсивности, смягченности, осложненно-интенсивности, эволютивности, прерывисто-смягченности, осложненно-интенсивности в современном французском языке: Автореф. дис.... канд. филол. наук. Специальность 10.02.05 (Романские языки). – М., 1987. – 19 с.
5. Klum A. Verbe et adverbe. – Stockholm-Göteborg, 1961. – 357 p.
6. Пицкова Л.П. Грамматическая категория вида в современном французском языке. – М., 1982. – 160 с.
7. Правдивый А.А. Видовая актуализация настоящего и прошедшего времени глагола в испанском языке: Автореф. дис.... канд. филол. наук. Специальность 10.02.05 (Романские языки). – М., 1974. – 27 с.
8. Реферовская Е.А. Категория вида во французском глаголе // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – М., 1948. – Т. 7, вып. 5. – С. 445-456.
9. Фирсова Н.М. Стилистика испанского глагола. – М., 1976. – 287 с.

Поступила до редакції 31.01.2006 р.